

Денисовець І.В. Мовні засоби гумору в трилогії «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка // Імідж сучасного педагога. – 2009. - №1/5. - С.48-51.

Ірина Денисовець

Мовні засоби гумору в трилогії «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка

Характерною особливістю індивідуального стилю Всеволода Нестайка є органічне поєднання тонкого ліризму і особливого комізму. Мовні засоби гумору в трилогії «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка досі не були висвітлені в україністиці, тому потребують докладного розгляду. Про творчість письменника написано небагато, і всі ці дослідження літературознавчого характеру. Наголосимо на тому, що мовний механізм гумору й комізму в українському мовознавстві та літературознавстві майже не вивчений, не з'ясовано, які саме деталі цього мовного механізму викликають такий щирий сміх. Показовим з цього погляду є передусім роман «Тореадори з Васюківки», трилогія про пригоди двох друзів («Пригоди Робінзона Кукурузо», 1964; «Незнайомець з 13-ї квартири», 1966; «Таємниця трьох невідомих», 1970). У 1979 році Міжнародна рада з дитячої та юнацької літератури внесла трилогію до почесного списку Г.-К. Андерсена як один із кращих творів сучасної дитячої літератури.

Всеволод Нестайко згадував про те, що коли став по-справжньому дорослим, йому страшенно захотілося повернутися назад у дитинство – догратися, досміятися, добешкетуватися... Вихід був один – стати дитячим письменником. Так він і зробив. «Може, саме тому, що таке ненормальне було моє шкільне життя, і захотілося мені пізніше повернутися до школи і пожити в ній бодай у своїй уяві, – пише В. Нестайко, – от і став писати про дітей для дітей» [1, с. 8]. І, пам'ятаючи своє невеселе дитинство, він намагався писати весело, з гумором, оскільки «сміх – це здоров'я» [1, с. 344]. Для письменника дитячі роки – найпрекрасніша, найщасливіша пора

людського життя, він через уяву, фантазію подумки повертається в дитинство зі своїми героями, придивляється до дітей і уявляє себе таким, як вони. В. Нестайко з найбільшою насолодою змалював образи Павлуші Завгороднього і Яви Реня. У цьому контексті погоджуємося з думкою про те, що «термін гумор незамінний, коли автор на боці об'єкта сміху» [2, с. 19]. Усе починалося сорок п'ять років тому з двох оповідань «Пригода в кукурудзі» і «Тореадори з Васюківки», які були надруковані 1963 року. Хлопці постали такими меткими, кмітливими, цікавими і непосидючими, що змусили автора одразу ж написати повість «Пригоди Робінзона Кукурузо» (1964), потім «Незнайомець з 13-ї квартири» (1966), «Таємниця трьох невідомих» (1970), що й склали роман-трилогію.

У трилогії письменник органічно поєднує суцільне художнє полотно, авторську мову і мову персонажів. Розмовна мова, що лягла в основу фразеології і синтаксису твору, тому що «в нас веселий народ, усі люблять жартувати і сміятися» [1, с. 486], дозволила авторіві відтворити найтонші нюанси характерів Яви і Павлуші, повноту зображення найрізноманітніших ситуацій, пригод, побуту, звичаїв, розширила жанрову палітру трилогії про пригоди двох друзів, надала їй яскравого колориту.

Головні герої трилогії, васюківські тореадори Ява Рень і Павлуша Завгородній, завжди мають благородні, світлі наміри, але через малий досвід і брак знань потрапляють у прикрі, смішні ситуації. Проте нерозлучні друзі, обмірковуючи вчинене, намагаються усвідомити свої помилки й стараються їх більше не робити, хоча із позиції доброго наміру вигадують і здійснюють нову «авантюру»...

У творі гумористичні ситуації, комічний ефект досягаються суто мовними засобами. Невипадково автор у назву трилогії про двох друзів «Тореадори з Васюківки» вводить іспанське слово *toreador (toreador)* – «головний учасник бою биків в Іспанії та в країнах Латинської Америки, який шпагою завдає бикові останнього, смертельного удару» [1, с. 203]. Ява і

Павлуша «співають арію Хосе з опери Бізе «Кармен», яку неодноразово чули по радіо:

Торе-гадор, смеле-ге-е в бой, торе-гадор, торе-гадор...

Там ждег тебе-га любов, там ждег тебе-га-га любовь» [1, с.21].

У Васюківці і небо синє-синє, «справжнє іспанське», і погода «підходяща для бою биків», є і «справжня тореадорська корова». Хлопці уявляли себе тореадорами найсмівішими героями, вперше в історії Васюківки мріяли влаштувати бій биків, щоб гості з'їхалися з усієї України на виступ тореадора Івана Реня і тореадора Павла Завгороднього.

У хлопців завжди була благородна, прекрасна ідея – провести під свинарником метро: «Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» – «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі – безплатно. З учительки арифметики – п'ять копійок»[1, с. 17].

Ява весь час вигадував різні «штуки-викаблуки» заради слави. Хлопці хотіли, щоб слава про них гриміла на всю Васюківку, як радіо на Перше травня. Одного разу хлопці піймали пугутькала в лісі і випустили в клубі під час лекції на тему «Виховання дітей у сім'ї». Лектор упав із трибуни і вилив собі на голову графин [1, с. 19].

Хлопці мріяли про майбутнє, уявляли себе дорослими, обирали найрізноманітніші професії. Ява Рень змінював професії, «як циган коні. Сьогодні він моряк, капітан дальнього плавання. Завтра він геолог. Післязавтра директор кондфабрики («по три кілограми «Тузика» на день можна їсти»). Тоді футболіст київського «Динамо». Тоді художник. Тоді звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів та ягуарів» [1, с. 189]. Павлуша Завгородній мріяв стати тільки льотчиком, але професійне спрямування увиразнюється за допомогою прикладок, які несумісні з професією льотчика: «і морський льотчик, і льотчик-футболіст, і льотчик-художник, і льотчик- звіролов, і льотчик-геолог, і навіть льотчик на кондфабриці, що возить літаком цукерки «Тузик» [1, с. 189].

Недарма персонажі роману звертаються до хлопців по-різному, залежно від того, що в цей раз вони витворили нового:

1) звертання діда Варави, наприклад: «Ой *знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о!*» [1, с. 16]; «Вилазь, *убоїще*» [1, с. 16]; «Вони мені ще умови ставлять, *вишкварки!* » [1, с. 16]; «Ще не скінчили, *анциболотники?*» [1, с. 24]; «Кінчайте, *шминдрики*» [1, с. 24]; «Та я ж, я, – сказав дід, вилазячи на берег. – Не впізнали, *жовтодзьоби?*» [1, с. 165];

2) звертання діда Салимона, наприклад: «От хлопці! *Орли! Соколи! Гангстери,* а не хлопці! Нема на них буцегарні!» [1, с. 18]; «Ах, *шелегайдики!* Ах, *шмарогузи!* Ах, *катові гаспиди!*» [1, с. 88];

3) звертання старшини Паляничка, наприклад: «Ну, приїхали. Вилазьте, *шерлоки холмси*» [1, с. 42];

4) звертання дядька з Києва, наприклад: «Досить спати, *трупи*» [1, с. 300];

5) звертання Максима Валер'яновича, наприклад: «Запам'ятайте цей день, *горобці*» [1, с. 305];

6) звертання режисера Жені, наприклад: «Привіт, *старики!*» [1, с. 307].

Спорадично звертання до Яви і Павлуші поширюються прокльонами, зокрема із уст віруючої баби Мокрини лунає: «Ах ви ж, *гаспиди, іроди, анциболотники трикляті!* Горіти вам у геєні огненній, *богохульці сопливі!* Щоб вас чиряки обсіли! Щоб ваші язики до зубів поприростали! Щоб вас гикавка напала! Щоб вас болячка із'їла! Щоб вас черва сточила! Щоб вам перекидатися у гробовій могилі! Щоб вам ні дна, ні покришки! Щоб...» [1, с. 364].

В. Нестайко використовує також власні назви як засіб створення комічних ситуацій:

Клички тварин (*свиня Манюня, собака Собакевич, корова Контрибуція, цап Жора, бугай Петька, корова Манька*), наприклад: «Біля свинарника нас зустрічає гундосним рохканням *п'ятипудова льоха Манюня,* противна й плямиста, як географічна карта» [1, с. 17]; «Те, що він *Собакевич,*

а не Шарик, Полкан або Жучка, – не викликало вже ніякого сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою у смердючій темряві колодязя, пристало до нього одразу й назавжди» [1, с. 28]; «*Корова – Контрибуція* називається» [1, с. 18]; «Другою кандидатурою був *цап Жора*. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противний був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я у калабані купався» [1, с. 20]; «Кандидатура колгоспного *бугая Петьки* була відхилена одразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі – наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор» [1, с. 19]; «Бо в нашій *Маньки* теля і один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб з нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи в світі не було» [1, с. 20].

Прізвища людей (*Книш, Шапка*), наприклад: «У *Книша*, навпаки, ніс був маленьким, як дулька. Зате волосатий був *Книш* страшенно. Руки, ноги, плечі, груди, спина – усе-все було вкрите густим рудим волоссям, грубим, як дріт. Навіть у вухах було напхано того волосся й стирчало воно, як клоччя (дивно було, як доходили до Книша звуки, не заплутуючись у тому клоччі). І з носа стирчало теж, і на перенісці росло, і навіть на кінчику носа» [1, с. 94]; «Іван Іванович *Шапка*, голова нашого колгоспу, був дуже хороший хазяїн, і всі його любили. Всі, крім нероб, ледарів та п'яниць, бо спуску він їм не давав. І Книш увесь час писав на *Шапку* листи та скарги в різні усюди» [1, с.94]. Уведення в контекст омофонів загальної і власної назв створює комічний ефект шляхом обігрування однозвучних мовних одиниць із різним значенням, наприклад: «Скоро вашому *Шапці* дадуть по *ш-шапці*...» [1, с. 94]; «А якийсь один нагармузляв отакеними літерами свою формулу аж метрів три над землею: «Жека + *Льоха* = любов»... По-людському звали його, видно, Альоша, а її – Женя, писав він російською мовою і не знав, що по-українському *льоха* – це свиня. І вийшло, що він сам себе назвав свинею» [1, с. 202]; «А чого він *Будка*? Таке якесь ім'я... – поцікавився я. – То його по-вуличному так. Бачили яка в нього пика? Справжня *будка*. А так його

Толіком звать... Противний він... Нехороший... – Братик Микола сказав це з явною відразою: мабуть, йому частенько перепало від **Будки**» [1, с. 236].

Імена людей (**Ява**), зокрема детальне з'ясування етимології імені, наприклад: «Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів – **Ява**. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, – Великі Зондські острови. Ну, так **Ява** – *це не острів. Ява – це мій найкращий другачка і напарник Ява Рень*. Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке – **Ява**? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «**Я** – **Ваня**», а воно вийшло «**Ява**», чи то «**Іван**» у нього так прозвучало (бо насправді його Іваном звати), але причепилось оте «**Ява**» до нього, як реп'ях до собачого хвоста» [1, с. 17].

Уведення географічних назв **острів імені Врангеля, острів Мадагаскар, острів Таймир**; поряд із географічними назвами у твір вводиться авторський неологізм на позначення одного із островів – **острів Переекзаменовки**, наприклад: «**Острів Переекзаменовки**. Знаменитий тим, що на ньому провів у самотності майже тридцять років учень п'ятого класу Робінзон Кукурузо» [1, с. 121].

У творі В. Нестайко послуговується трьома видами комічної вимови слова – це спотворення, що мотивується артикуляційними вадами персонажів; цілеспрямоване спотворення, зумовлене фонетичними законами; спотворення внаслідок впливу російської мови, усічення звукового комплексу слова, наприклад: «**Атлічно!** Пульс нормальний» [1, с. 94]; «**Гражданє** пасажери! Бігти по ескалатору не дозволяється» [1, с. 42]; «**Адіоти...** Хр-р-у, – і одразу перейде на хропака» [1, с. 19]; «І я у тій **рямочці** як портрет» [1, с. 25]; «Льоха голодна. Неси вже. Патя-каєш там. **Двоєшник!**» [1, с. 32]; «**Опозогив!** – Вона букву «р» не вимовляє. – Маму-депутата на все село **опозогив. Загаза чогтова!**» [1, с. 18]; «Воно-то, **конєшно**, так» [1, с. 30]; «Не **тре...** Не **ка...**» – одночасно вигукнули ми» [1, с. 43].

Письменник, відтворюючи мову персонажів, враховує фізичний або психічний стан, який іноді негативно впливає на вимову слів, спотворює мовлення відповідно до характеру артикуляційної вади, замінює звуковий комплекс так, щоб досягти мети щодо природного відтворення мовлення, наприклад: «А потім – *рраз!* *Гжк* – беркиць! І оплески» [1, с. 19]; «*Торе-гадор, смеле-ге-е* в бой, *торе-гадор, торе-гадор...*» [1, с. 21]; «*Ва-вай!*» [1, с. 23]; «*Жи...* – апчхи! – *вий.* – І з купи потрошеного кукурудзиння висовується Явина голова» [1, с. 103]. У цілеспрямованому спотворенні звукового комплексу слова допомагають вигуки, введені в мову персонажів, наприклад: «Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко!» [1, с. 27]; «Точно! Це воно! Ух ти-и!» [1, с. 40].

До слів, у яких спотворення звукового комплексу зумовлюється фонетичними законами діалектною вимовою, та має комічне забарвлення, можна віднести наприклад: «А щоб ти був здоровий! Вельветовий *«спінджак»* обернувся...» [1, с. 39]; «*Ружйо!* – булькнув він і знову зник під водою» [1, с. 50]; «Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити *уроки, екзамент* на носі» [1, с. 24]; «А кому *льобулі*, кому *льобулі?*» [1, с. 137].

Автор послуговується невідмінюваними іменниками іншомовного походження, які у творі поставлені у неправильній граматичній формі, а це зумовлює порушення морфологічної норми і створює комічну ситуацію, наприклад: «От хлопці! От артисти! І *кіна* не треба! » [1, с. 108]; уведення у текст невідмінюваного іменника у змінюваній словоформі призводить до виникнення омографів, створення каламбуру, наприклад:

– Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли *метро*. Таке, як у Києві.

– Я вам дам *метра!* Я вам такого *метра* дам, що... [1, с. 17].

Звуконаслідувальні слова як засіб гумору виражають звукове оформлення, що супроводжується незвичними, дивними звуковими комплексами, почасти раптовими звуками, а це і робить їх у певному контекстуальному оточенні гумористично забарвленими, наприклад: «Один раз, коли Ява схопив Контрибуцію за вухо, вона з докором глянула на нього

своїми сумними очима і сказала: – *Му-у!*»[1, с. 22]; «*Мме-е-е!* – радісно проспівала одв’язана коза» [1, с. 26]; «*Гав-гав-гав!* – Бровко хвоста піджав і в будку. Кицька руда сидить на сонці умивається. *Чвирк! Няввв!* – І кицька вже на груші. Курка гребеться. *Чвирк! Ко-ко-ко-ко-ко!* – і нема курки – десь аж на городі» [1, с. 97].

Автор вводить у текст пісні, які у відповідній ситуації виступають засобом посилення комізму; особливо тоді, коли хлопці заблудилися у кукурудзі, то добирали і співали пісні, які починалися з вигуку «ой», наприклад: «Ой, у полі могила», «Ой, я нещасний», «Ой, не світи, місяченьку», «Ой, не шуми, луже», «Ой, чого ти, дубе», «Ой, одна я, одна», «Ой, у полі жито».

Галина Сидорівна, прощаючись зі старшиною Паляничком, заспівала пісню «Ось і вечір, вівці біля броду». Хлопці швидко переробили її, замість слова *вівчаря* вставили *старшину*:

«Ми з Явою лукаво презираємось і тягнемо на все горло:

У садочку с т а р ш и н у стрічає

Дівчинонька, що його кохає.

І так нам весело, що ми аж лягаємо» [1, с. 46].

Багаторазове повторення одного і того ж слова в контексті увиразнює, підсилює значення тієї чи іншої фрази. У творі зафіксовані редуплікаційні сполуки прикметників, прислівників, вигуків, дієслів, наприклад: «І до гори тієї *далеко-далеко*, аж на виднокраї вона, а сам я *малесенький-малесенький*, як комашка»[1, с. 130]; «Серце в мене *покотилося-покотилося* кудись униз» [1, с.131]; «До обіду я все *кубцем-кубцем* коло матері»[1, с. 156]; «*Ого-го-го-го-го-го-о...* – радість із грудей вигогокується. Ну й ловка каруселя! Зовсім тобі як птиця летить у повітрі – ніби й не держить тебе ніщо... – *Гух-гух-гух!*» [1, с. 204].

При змалюванні образів, розкритті їхнього внутрішнього світу, різноманітних ситуацій, у які потрапляють головні герої, комічний ефект досягається суто гумористичними порівняннями. Порівняльне значення

таких зворотів впливає з лексичного значення слів, що утворюють їх. Така мовна конструкція з порівняльним значенням граматично оформляється за допомогою повнозначного слова і порівняльного сполучника, виразника порівняльних семантико-синтаксичних відношень, який є основним конструктивним елементом порівняльного звороту. Відзначимо, що сполучники вказують на три основні функції порівняльного звороту:

1) власне - порівняльну (сполучник **як**):

порівняльний зворот у позиції відокремленого другорядного члена речення, що стосується означення, наприклад: «Червоні, **як маки**, вилазимо ми з-під парти і один за одним чимчикуємо до дверей» [1, с. 174]; «Як ото випив вранці склянку молока, то більше і ріски в роті не мав – був тепер голодний, **як арештант**» [1, с. 147]; «Виходимо в курінь і опиняємось у великій світлій кімнаті, де все біле, **як у лікарні**» [1, с. 157]; «Ходулі зламалися, і Ява опинився на землі – отетерілий, червоний, **як помідор**, з виряченими очима» [1, с. 228]; «Третя довга і тонка, **як волосина**, по всьому циферблату швидко бігає – секунди одміряє» [1, с. 214]; «І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні й брудні, **як поросята**, вона й словом не згадала нам нашого ставлення до неї» [1, с. 23]; «Я витягнув шию, зазираючи через тини й паркани, і мені здавалося, що вона стала довша, **як у гусака**» [1, с. 70];

порівняльний зворот у позиції відокремленого члена речення, що стосується присудка (дієслівного): «Він же нас потопить, **як кошенят**» [1, с. 154]; «Він був із сухих дерев'яних планок, обклеєних цупким папером, і спалахнув, **як сірник**» [1, с. 493]; «Тітка забігала-закрутилась по маленькій кухні, **як квочка**» [1, с. 302]; «І ми продовжували тягнути, **як два баранці**» [1, с. 35]; «Скажи спасибі, що вони нас не подавили, **як блощиць**» [1, с. 101]; «Позаторік загорілася хата Чучеренків. Спалахнула, **як свічка**» [1, с. 494]; «Вона ходила, **як цариця**, і ніхто не одважувався наблизитися до неї» [1, с. 497];

порівняльний зворот у позиції відокремленої прикладки: «Ми, **як мурахи**, метушилися по підлозі навкарачках, гарячково збираючи черепки і

витираючи калюжі своїми штаньми й сорочками» [1, с. 59]; «Стьопа Карафолька на шкільну дошку пошани не попав, бо, коли фотографували, його саме бджола вкусила, і мордяка була, **як гарбуз**» [1, с. 225];

складники стійких сполук – власне фразеологізми: «Сів на землю і скривився, **як середа на п'ятницю**» [1, с. 104]; «Причепилося оте «Ява» до нього, **як реп'ях до собачого хвоста**» [1, с. 17]; «Бурмило схилив голову і одним оком, **як ворона в кістку**, зазирає на полицю» [1, с. 37]; «Це ж я зараз піднімуся і висітиму над землею, **як жаба на гачку**, тільки ногами дригатиму» [1, с. 25]; «Преш, **як німий до суду**» [1, с. 133]; «Почав виплутуватись я, **як в'юн із сітки**» [1, с. 156]; «Приліг я під грушею в холодочку і одразу ж упав у сон, **як сокира в воду**» [1, с. 156]; «Ява міняв професії, **як циган коні**» [1, с. 189]; «Я сіртонувся в один бік, в другий – Ява зник, **як булька на воді**» [1, с. 72]; «Гарненко придивись на себе в дзеркало, і ти сам зрозумієш, що ти схожий на Хлестакова, **як свиня на коня**» [1, с. 179]; «Та коли я згадав про годинник, серце моє защемило і заскулило, **як цуценя у темній коморі**» [1, с. 220];

2) модально-порівняльну (сполучники **мов, наче**):

– порівняльний зворот у позиції детермінантного другорядного члена речення: «**Мов поранене пташеня**, він забився, мабуть, десь у кущі і там на самоті кухлями, з присьорбом, пив своє горе» [1, с. 73]; «Бурмило озирнувся нервово, **мов школяр**, що вперше купує цигарки» [1, с. 38]; «**Мов ящірки**, шмигонули ми під стільці аж до самісінької кабіни і причаїлися» [1, с. 33]; «Якийсь здоровеннецький мурмило держить вас за вухо, **мов цуценят**» [1, с. 197]; «**Наче грім з неба**, лунає над нами гнівний голос Галини Сидорівни» [1, с. 174];

– порівняльний зворот у позиції присудка або порівняльний присудок: «Очі – **наче тракторні фари**» [1, с. 19];

– порівняльний зворот у позиції відокремленого другорядного члена речення, що стосується означення, наприклад: «Легка, **мов пір'їнка**, летить

по воді, *як птиця*, як оті нові кораблі на підводних крилах» [1, с. 49]; «Ми стояли червоні, *мов два помідори*» [1, с. 152];

– складники стійких сполук – власне фразеологізми: «І я під тією мискою один, *мов мишеня під ситом*, і діватися нікуди» [1, с. 122]; «Так і залякли ми, присівши, – *мов курчата перед шулікою*» [1, с. 24]; «Закрекотів я з усіх сил – от-от жили, як струни, полопаються, – із колодязя, *мов булька з носа*, повільно з’явилася Явина голова» [1, с. 27]; «У дворі стоїть вантажна автомашинка, прикрашена квітами та сосновими гілками, *наче весільний поїзд*» [1, с. 32].

Вищенаведені порівняльні конструкції письменником взяті безпосередньо з розмовно-побутової сфери, у порівняльних зворотах віддзеркалені реалії життя, традиції народної гумористики, усномовної практики, де порівняння – один з найпоширеніших тропів.

Трилогія про пригоди двох друзів «Тореадори з Васюківки» В. Нестайка – невичерпне джерело українського народного гумору, а гумористичність – найголовніша ознака ідіостилу письменника, який постає перед читачем як неперевершений майстер сміху. Для письменника квінтесенцією завжди були, є і будуть жарт, гумор, сміх, тому він пише: «Веселі, дотепні люди – дуже, по-моєму, потрібні для життя, потрібніші за серйозних, поважних і суворих. Бо серйозні й поважні люди тільки наказують та покрикують. А якийсь жартун скаже дотепне слово – і одразу легше працювати людям, і робота ладиться, коли серед людей веселий чоловік» [1, с. 386].

Література

Нестайко В. З. Вибрані твори: В 2-х т. – К. : Веселка, 1990. – Т. I: Тореадори з 1. Васюківки: Трилогія про пригоди двох друзів. – 495 с.

Вулис А. В лаборатории смеха. – М. : ИХЛ, 1966. – 126 с. 2.